

КАТЕДРА ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

2020

ХРИСТИЯНСТВОТО И ИМПЕРИЯТА В ТРАКИЯ

Протодякон Александър Нешев

CHRISTIANITY AND THE EMPIRE IN THRACE

Alexander Neshev, Protodeacon

Abstract: *This paper presents the author's research of the problems in the relationships between the Roman Empire and Christianity in Thrace, which were provoked by the information contained in the early Christian archeological monuments, artifacts and hagiographic sources. It focuses mainly on the development of Christian towns and their dioceses, and the advancement of the church architecture inside and outside the human settlements.*

Key words: *Christianity, Roman empire, Thrace, church, relationships, archeological monuments, artifacts, dioceses.*

Настоящата статия представя част от интересите и изследователските търсения на автора, в проблематиката свързана с отношенията между Римската империя и християнството в Тракия, провокиран от информацията, която му предоставят раннохристиянските археологически паметници, артефакти и агиографски извори. Акцентира се върху развитието на християнските градове и техните епископии, както и върху напредъкът на църковната архитектура в, и извън населените места.

Не е известно и не разполагаме с исторически доказателства някой от големите апостоли да е проповядвал в Тракия. Делото на ап. Павел в Троада, Филипи и Солун, които са в близост до тракийските земи предполага, че първовърховният апостол не оставя без внимание и някои от градовете там. По предание се твърди, че за пръв епископ на Филипopol е избран апостолският ученик Ерм, а във Верей (Августа Траяна) – ученикът на ап. Павел ап.

Карп.¹

Във втората половина на II в. в градовете Дебелт и Анхиало вече има епископски катедри. Предстоятел в Дебелт по това време е Елий Публий Юлий (към 190 г.), а в Анхиало е еп. Сотас. Те са известни със своята усилена борба против монтанизма.² Логиката предполага, че църковни общини има и в други черноморски градове населени предимно с гърци. На свой ред тези епископски центрове служат като опорна точка за по-нататъшното разпространение на християнството във вътрешността на страната. Как точно се развива то в Тракия през III в. не е известно.

Достоверни мъченически актове от Диоклециановото гонение в началото на IV в. свидетелстват за християнски мъченици в градовете Хадрианопол, Дризипатра и Епиват. Пак според преданието в Одесос и Хераклея (Ираклия) църквите основава вероятният ученик на ап. Павел – еп. Амплий.³ По време на гоненията загиват хераклийският епископ Филип, неговият дякон Хермес и един свещеник на име Север.⁴ От списъка с участници в I Вселенски събор се разбира, че епископът на Бизантион е подчинен на епископа на Хераклея, който е с права на митрополит.⁵

През II – IV в. християнството си пробива път в Долна Мизия, в градовете Марцианопол и Дуросторум. В Малка Скития епископски център е гр. Томи. По свидетелството на Тертулиан в началото на III в. християнската проповед прониква между племената гети, даки, сармати и скити.⁶

След прокламацията на *Миланския едикт* (313), който обявява християнската религия за равнопоставена в Римската империя, настъпва преломен момент в битието на църквата. Християнството се разпространява и утвърждава успешно по всички краища на Балканския п-ов. Св. Никита Ремесиански (366-414) проявява огромно усърдие в християнизиранието на гети, скити, та дори и на най-дивото и свирепо тракийско племе беси, което твърдо защитава своите самостоятелност, традиции, език и нрави. Поради пламенната ревност и поради образцовия си живот (на св. Никита), по думите на блаж. Йероним (342-420), „звероподобните беси, които някога принасяли в жертва хора, са заменили скърцането на зъбите и гнева със сладката песен за Христа“.⁷ В тази връзка св. Павлин Нолански също удивено разказва: „Нали бесите, ако и земята, и душата им да са сурови,...са станали сега по твое напътствие кротки овце, които се струпват в кошарата на мира!... Каква промяна на нещата! Какъв щастлив обрат! Непроходимите и кървави порано планини сега закрилят превърнатите разбойници в монаси – храненици на мира. Окървавената някога земя, сега е земя на живота... Там, гдето някога е имало животински нрави, сега властвува ангелски дух и в пещерите се подслонява като праведник този, който е живял в тях като разбойник... Хвала на тебе, Никита, добри рабе на Христа!... При твоите думи скитът омеква... При тебе се стичат и гети, и всички даки...“⁸

Ако християнската проповед успява да проникне дори в дълбоките планини сред

¹ Динков 1954, 23.

² Събев 2003, 73.

³ Динков 1954, 24; Събев 2003, 73.

⁴ Динков 1954, 24.

⁵ Динков 1954, 24.

⁶ Събев 2003, 73.

⁷ Цитирано по Събев 2003, 75.

⁸ Цитирано по Събев 2003, 75.

„звероподобните беси“, колко по-лесно тя достига в другите райони и най-вече в градовете. Навсякъде се създава стройна църковна (пирамидална) организация. Увеличава се броят на епископските катедри ръководени от духовни и ерудирани архипастири, участващи пълноценно в живота на църквата. Такива епископски центрове са Сердика, Филипопол, Томи, Марцианопол, Траянопол, Марония и др. Всички те взимат пълноценно участие в поместните и вселенски събори през IV – VI в.

Значимо място в живота на църквата заема гр. Сердика, в който през 343 г. се състои събор в защита на *Никейския символ на вярата*. Контрасъборът на арианите се провежда във Филипопол. Сердикийският събор има твърде голямо значение за преодоляване на ариевата ерес и укрепването на църковното единство. От историята са известни и други градове, които участват активно в борбата с арианството: Томи, Хадрианопол, Диоклецианопол и др.⁹

Християнството с неговите култови сгради (храмове, манастири, параклиси, мартириуми и баптистерии) бързо се разпространява в рамките на диоцез Тракия. В множество населени места по днешните български земи се откриват понякога масивните руини на раннохристиянски църкви и археологическия инвентар към тях. Към тези селища може да се прибавят и значителният брой градски центрове, познати от изворите като седалища на епископи, в които неминуемо съществуват все още неоткрити епископски катедрали. Богата материална и духовна култура е съсредоточена в тези епископски центрове. Освен такива те са и важни икономически и административни точки в Римската империя. Някои от тях се определят от римската власт като седалища на военни легиони (Дуросторум, Томи и др.), на флоти и флотилии (Одесос), в други съществуват оръжейни работилници (Марцианопол) и пр. Епископските катедри се намират и на важни стратегически места по мрежата от пътища в Империята, поради което са здраво укрепвани и поддържани от страна на властта. Всички тези функции на градските центрове предполагат едно по-голямо струпване на население, което се нуждае от християнски храмове, в които да изповядва своята вяра.

При редовни археологически разкопки са открити много църкви от периода IV – VI в., като някои от тях ни изненадват със своята внушителна големина и архитектура (базиликите във Филипопол, Ятрус, Кабиле, Нове и др.). Използвайки свещеността на мястото, храмове умишлено се изграждат върху останките на разрушени антични светилища: църква № 4а в Хисаря, храмът в с. Драгановец – Търговищко, в с. Батун – Доспатско, църквата в с. Коматеве – Пловдивско, базиликите в с. Караново, църквата край с. Драгойново, Първомайско и др. Старите езичници всъщност са новите християни.¹⁰ Не са редки случаите обаче, когато църкви или дори цели комплекси се изграждат на съвсем „чист терен“, а не на култово или застроено преди това място.

Проследявайки честотата на застрояване на раннохристиянски храмове из земите на днешна България ние виждаме, че най-компактни групи се откриват по бреговете на Черно море, в големите късноантични административни и търговски центрове (някои от които и днес са такива), в най-известните за тогавашното време лечебни места с минерални извори и селища разположени край важните кръстовища и пътища.

Най-напред църквите се изграждат извън крепостните стени на градовете, но по-

⁹ Събев 2003, 72-76; Динков 1954, 23-24.

¹⁰ Топалилов 2020.

късно се строят вече в самия им център, на едни от най-високите, хубави и подходящи за това места. Християнските храмове играят съществена роля в градоустройствения план на късноантичните градове и най-вече в оформянето на техните площади и главни улици. Внушителната им големина внася значителни промени в градските ядра и в общата планировка на селищата. Като едни от най-представителните обществени сгради, църквите са от основните архитектурни доминанти в населените места.¹¹

Оформят се и епископските центрове, при които резиденцията на архиепископа, митрополита или обикновения епископ задължително е свързана в един архитектурен ансамбъл с главния храм. Някои от църквите изградени извън крепостните стени имат циметериален характер или по-ясно казано те изпълняват функция на храмове, свързани с некрополите и погребенията извършвани в тях. В по-късни времена заради чужди нашествия много от църквите и манастирите намиращи се извън крепостните стени са добре укрепени и придобиват и отбранителна функция.¹²

Църковната архитектура в диоцез Тракия показва традиции каквито се виждат във всички балкански провинции, разбира се със съответните регионални и хронологически особености. Триконхалните базилики с единичен (често с пастофория, т.е. две странични – от север и юг – помещения, протезис за северната и дяконикон за южната страна на олтара) или комплексен олтар са традиционни, както и еднокорабните църкви най-вече за извънградските райони. Локалните видове места за богослужение развити през късната античност включват кръстокуполни църкви, тетраконхални (с четири абсиди, разположени на кръст) и ротонди (кръгла). Диоцез Тракия изобилства от сводести и куполни базилики.¹³

С образуването на новите провинции в рамките на диоцеза и институционализирането на християнската църква, което се случва след 324 г., бихме могли да очакваме и изграждането на първите видими християнски храмове, както в основните урбанистични центрове, т. е. метрополиите, чиито епископи вече са именуват митрополити, така и в по-малките центрове.

Несъмнено е, че в Долнодунавските провинции Дуросторум остава един от най-богатите с раннохристиянското си минало градове. В него са вписани имената на 12 мъченици от IV в. и са запазени археологически артефакти, мартириуми и лапидарни паметници, разказващи за тяхното мъченичество. Тези страдалчески подвизи фигурират не само в църковния календар, но са отразени и съхранени в обширни жития.

Със смъртта (по времето на имп. Максимин Дайа) на мъчениците св. Максим, св. Дада и св. Квинтилиан се свързва мартириумът с три аркосолия в Дуросторум. От текстът на житието става ясно, че около 313 г. над мощите на светците е изграден мартирий. Той се намира в центъра на античния некропол на Дуросторум, до популярната гробница със стенописи от IV в. Представлява масивен тухлен октогон с външни размери – 7,70 x 7,60 м и запазена височина от 2,10 м. Около квадратната камера са оформени три аркосолийни ниши за саркофази с размер – 2,10 x 0,90 x 1,80 м, в които са били положени мощите на трима мъченици. Съществуват многобройни примери за октогона като предпочитана архитектура за мартириумите, както и за аркосолиите като обичайно гробно съоръжение за полагане на тела

¹¹ Топалилов 2020.

¹² Чанева-Дечевска 1999, 18-20.

¹³ Граматиков 2019, 56.

на мъченици.¹⁴

Друг известен митрополитски център, който получава катедра още в началото на IV в. е отстоящият на 24 мили западно от Одесос – Марцианопол. За момента обаче епископската базилика или друга базилика от това време, все още не е открита по археологически път.

Изглежда, че не такава е ситуацията в съседния Одесос, който още с приемането на християнството се превръща в епископски център. Неговото значение ясно се вижда във факта, че тук е открита една от малкото, познати ни до този момент, базилики, чието строителство се отнася към времето на Константин I, а именно тази в местността „Пиринч тепе“. Тя е проучена и публикувана от Х. и К. Шкорпил през 1909 г., като в случая става въпрос за трикорабна, едноапсидна базилика, със сложен олтар, нартекс, баптистерий, параклис и галерия. Дължината ѝ достига 20 м, а ширината – 18 м.

В руините са намерени различни архитектурни фрагменти: антични капители, стълбчета от балюстрада, мраморни плочи, три различни бази, фрагменти от мозайка и стенописи.

Х. и К. Шкорпил изказват тезата, че базиликата в първоначалния си вид е от епохата на Константин I (306-337), но през VI в. е била преустроена.¹⁵ Тук е нужно да отбележим, че напоследък изграждането на ранната базилика се отнася по-скоро към края на IV в.¹⁶

Храмът е разположен извън крепостта и вероятно е бил манастирски, тъй като са разкрити части от пристройки в източния край на южната стена.¹⁷

Със значително повече данни в агиографските извори, но и при археологическите проучвания, разполагаме за градовете в провинция Скития. Така, столицата Томи се слави с най-голямата си група светци-мъченици (над 100) не само в Добруджа, но и изобщо на Балканите. Поради тази си заслуга градът получава епископска катедра още в началото на IV в. Изключително важно свидетелство затова е разказът на Теодорит Кирски (390-457) от първата половина на V в., в който се излага дейността на епископ Бретанион, под чието управление е и цяла Скития. През V в. Томи е издигнат в архиепископска катедра, а в средата на VI в. е повишен в ранг на митрополия подпомагана от 14 викарни епископа.¹⁸

Заедно с Дуросторум Новиодунум е град по Дунавската граница на Римската империя, който се слави с внушителна група мъченици, подробно описана в агиографската литература. Единствено провинциалната столица Томи го превъзхожда с раннохристиянското си минало. Това е и една от най-важните крепости в този район, в която точно по време на Диоклециановите гонения се настанява командването на Първи Юпитеров скитски легион.¹⁹

Крепостта Диногечия също се утвърждава като средище на християнството, със значителен брой християни-мъченици, сред които изпъкват св. Фаустинианус, св. Марциалис, св. Януариус, св. Александър и св. Еупрепус; и св. Максимианус, св. Александър, св. Прокулус и св. Афранус.²⁰

Филипопол е силно средище на християнската вяра и най-големият и важен градски

¹⁴ Атанасов 2011, 17; Атанасов 2007, 49-55

¹⁵ Чанева-Дечевска 1999, 173-175.

¹⁶ Pillinger et al. 2016, 40.

¹⁷ Чанева-Дечевска 1999, 175.

¹⁸ Атанасов 2011, 32.

¹⁹ Атанасов 2011, 45.

²⁰ Атанасов 2011, 49.

център на Балканския п-ов до началото на IV в., когато християнската проповед навлиза масово в пределите на днешна България. Той е столица на провинция Тракия и е съответно най-напред епископска, а след това и митрополитска катедра почти без прекъсване от IV в., та чак до нашето съвремие.²¹

За момента единствено конхалният мартириум, разположен до Източната порта на града, се свързва с управлението на Константин I, въпреки, че напоследък тази датировка е предложена на преоценка.

На 42 км северно от Филипопол се виждат величествените останки на град Диоклецианопол. Той се намира в подножието на южните склонове на Средна гора, разположен в малка котловина. В района са установени 22 минерални лечебни извора, като при управлението на император Диоклециан (284-305) на мястото на предходното селище израства нов град, който е сред петте най-големи в провинция Тракия.

С утвърждаването на християнството в Диоклецианопол и околностите му се изграждат множество базилики, от които досега са открити около десет. Много от тях са построени върху разрушени езически светилища и храмове. Епископската катедра на града е подчинена на филипополския митрополит. В югозападната част на Диоклецианопол е открит неоглям амфитеатър изграден по времето на Константин I, в който след 325 г. спират да се провеждат гладиаторски борби поради забраната им в Източната империя.²²

Августа Траяна е един от най-големите римски градове в Тракия. Според някои изследователи на църковната история името на ап. Карп се свързва с началото на християнската проповед в града.²³ По-вероятно е обаче той да се е трудил в гр. Берия (Верия), в Македония.

В агиографската литература не се открива името на нито един мъченик от Августа Траяна. Един археологически паметник обаче ни насочва в противоположна посока. През 1979 г. извън очертанията на града, в границите на източния късноантичен некропол е открит голям мартириум във формата на четириконхална сграда с притвор. В един от гробовете, изографисан със стенописи в тъмночервено, се чете надпис на старогръцки, в който е изписан псалм от Стария завет: *„Да бъде това вечно мое място за почивка. Тук искам да живея, както съм си го пожелал. Господи помилуй. Бог е с нас!“*²⁴

За момента не се откриват археологически данни от ранното християнство за общините Месамбрия Понтика и Анхиало, като последната е сред първенстващите християнски градове по бреговете на българската част от Черно море. Списъците с епархии и други документи засвидетелстват, че епископска катедра с незначителни прекъсвания тук има от IV в. насетне²⁵, както и в Хадрианопол, който е водеща епископска и митрополитска катедра още през IV в.²⁶

Тези примери показват, че изследването на материалното наследство на християнските общини в рамките на диоцез Тракия е все още в своето начало и тепърва ще се правят открития в тази посока. Един добър пример за това, как вероятно е изглеждал християнският град, ни дава Диоклецианопол, изпълнен с множество християнски храмове.

²¹ Атанасов 2011, 69.

²² Теофилов 2007, 115 и 120.

²³ Атанасов 2011, 75-76.

²⁴ Цитирано по Димитров 2013, 53-54.

²⁵ Атанасов 2011, 79.

²⁶ Атанасов 2011, 84.

Това, което прави впечатление за момента е концентриране на усилията върху изграждането на мартириуми, както и на циментериални храмове, или такива, разположени извън рамките на града.

Един от основните постулати в християнството е, че църквата „не е от този свят“. Това съвсем ясно се вижда, както в целия Нов завет, така и в ранното предание на християнското общество. Особено показателен в тази насока е текстът на посланието до Диоген, в който пише: „Християните обитават собствената си родина, но като пришълци. Учат във всичко като граждани, но страдат като чужденци: всяка чужда родина е тяхна и всяка родина – чужда... По земята ходят, но са граждани на небесата“.

В първите три века църквата е наистина извън света, като за християните това е нормално и те не се смущават. Но точно от това се притеснява Римската империя, водена от своите претенции за универсалност. Тя смята, че е един арбитър и последна инстанция в решаването на гражданските проблеми, че осигурява мир, справедливост, стабилност и ред. Несъгласни с всички тези утопични илюзии, християните са обявени за създаващи безредици и биват преследвани, въпреки, че те се молят за държавата, обществения ред, та дори и за римския император. Въобще в ранните християни е съвсем видима почитта и уважението към властта, която за тях тя е по Божие допущение. Римската държава със своите институции спомага за разпространението на християнството.

В съзнанието на ранните християни църквата е едно ново общество, „нов народ Божий“, новороден чрез кръщението. Това раждане дава ново измерение на християнския живот, то въвежда в „царството Божие“, приобщава го още към скрития за другите хора „живот в бъдещия век“, така че, оставайки в сегашния свят християнинът чрез църквата става гражданин и на един друг свят. Именно затова тя се отделя от светското, не поради гоненията и отрицанията, а поради несъвместимостта на нейната идеологическа същност с нищо земно.

След тривековната вражда между държавата и християнството, първата в лицето на императорите Галерий (293-311) и Константин I (306-337) е принудена да отстъпи. Самият римски император става съмишленик на църквата и неин действителен член в края на живота си (Константин I), и заедно с църковните йерарси решават да укрепят и обновят Империята. От яростен гонител императорският институт става „равноапостолен“ за християните. В богослужебните книги Константин I даже се нарича „новият Павел“.

От тази епоха все по-често започва да се прокрадва идеята, че самата държава може да стане християнска и да подпомага основната мисия на църквата – спасението на душата. Най-силният глас в тази насока е този на Евсевий Кесарийски. Но още съвсем в началото се разбира колко скъпо излиза на църквата това съюз с държавата. Достатъчно е за нас да проследим внимателно поведението на императорите по времето на арианските спорове.

Християнството става официална религия на Римската империя в края на IV в. при император Теодосий I (379-395), като в същото време езичеството, та дори и ересите остават извън закона и се забраняват. Това положение се харесва на много от епископите, защото основният дял в защита на православието се пада на държавата. Църквата става удобно място за правене на кариера. Но при всички положения тя изключително много губи от това статукво на държавно изповедание, докато в същото време Империята печели многократно, като се идентифицира чрез църквата, както впрочем се случва и днес в някои съвременни православни държави.

Разбира се много от християните са смутени от навлизането на държавата и те се отделят от света. Това е и едно от обясненията за появата по същото време на монашеството, което за кратко време намира множество съмишленици и поддръжници. В цялата история на Източната римска империя то остава като един коректив на секуларизацията в църквата.

През IV в. границата между християнството и света е ясна: църквата е общност на кръстените, макар че не всички повярвали са наясно с прелома, който трябва да настъпи след извършването на кръщението. В V в. вече тази външна граница започва постепенно да избледнява. Християнското общество все повече се отъждествява с византийското. И въпреки всичко това, в учението и съзнанието на църквата остава непроменен принципът: християнското общество е различно, общество „не от този свят“.

Ние трябва да отбележим и следното: говорейки за взаимоотношенията между държавата и църквата, изследователите на Византия най-често смесват отношението на Империята към църквата и отношението на църквата към нея. А между тях двете е необходимо да се направи точно и ясно разграничение. Своеобразието на тези векове се състои именно в това – в тези две съвършено различни, както по произход, така и по вдъхновение логики, както и в тяхната постоянна борба и равновесие. Първата е логиката на римския теократически абсолютизъм, съхранен в Християнската империя благодарение на обръщането на Константин I. Втората е отношението на църквата към Империята, произтичащо от християнското разбиране за света. Тези две логики се срещат напълно реално, в живата действителност, в цялата ѝ сложност и многообразие. В един и същи момент едни и същи хора съставят и света, и църквата, като конфликтът се пренася отвън навътре.

Вглеждайки се внимателно в историята не може да не забележим борбата на християнството за неговата вътрешна свобода, дори в годините на триумф на Римската държава. Императорът има властта за много, но не може всичко: неговият абсолютизъм има вътрешна граница и този предел е християнската истина. Тези пък, които примерно днес са смазани от властта, на другия ден се прославят като светци и същата Империя е длъжна да ги почита заради техния подвиг на съпротива и несъкрусима свобода на духа. Достатъчно е да споменем имената на св. Атанасий Александрийски и св. Йоан Златоуст. Градовете Никея и Халкидон тържествуват въпреки Римската държава, направила всичко за да ги изтрие от християнското съзнание. Църквата не желае да отстъпи от Христос, заради когото тя приема съюза с властимащите.

Римската империя се простира на огромна територия, обхващаща земите на около 50 съвременни страни. Тези народи са с различни строителни традиции и поради това християнската архитектура получава нееднакъв облик, независимо от общата идея и функционален замисъл. Изграждането на храмове заема една от основните роли сред изкуствата в Късната античност. Култовото строителство в диоцез Тракия разбира се е повлияно от съседните диоцези. Намирайки се в едни и същи обществени и икономически условия, както и в преки културни връзки, в тях се създават подобни архитектурни образци, характерни с общи конструктивни планове и строителни техники.

Християнските паметници ни показват, че доста често най-ранните църквите се строят върху развалините на разрушени езически светилища или светски постройки. В тази епоха за храмове се предпочитат местата осветени от предишните паганистични култове, които по психологическа нагласа са се утвърдили вече като свещени. При едни изоставените строежи

са приспособявани за църкви; при други са използвани части от субструкцията и суперструкцията, повтаряйки в най-общ план основните линии, а при трети са преупотребявани строителни материали и архитектурни детайли от по-предни постройки. Всичко това ни свидетелства, че в източната част на Балканския п-ов съществува значително строителство с монументален характер, оставило трайни следи още преди образуването на новата Източна (Византийска) империя.

В тази част на Балканите процъфтяват едновременно значимите култури на траките и гръцките колонисти от западните брегове на Черно море. Строителните процеси продължават и през ранновизантийския период, осъществявайки една приемственост от раннохристиянската и предишните исторически култури. Това се вижда из много населени места: в Августа Траяна, Филипопол, Диоклецианопол, с. Барутин (Доспатско), с. Драгановец (Търговишко), с. Караново (Новозагорско), Шуменска крепост, Ятрус и др.

През IV в. вече се оформя основното функционално делене на църковната постройка, което остава и занапред, независимо от различните видове храмове. С времето християнските архитектурни паметници търпят развитие, при което постепенно се изяснява точната позиция, предназначението, мащаба и пропорциите на съставните им части, както и свързването им в една функционално-естетическа композиция. Анализът на тези елементи ни показва вътрешната връзка и взаимна зависимост в развитието на основните църковни типове строителство.

Оформянето на групи от храмове по места ни свидетелства, че различните видове култови съоръжения не могат да се локализируют в определени области на страната. На едно и също място се виждат различни по основна схема храмови постройки, а тези от тях, които са със сходни архитектурни черти са доста често отдалечени един от друг. Например засводеният тип базилика (със и без купол) се среща най-често в Пазарджишко, а скъсените куполни храмове се констатират в Ловешкия край. Добре е да се подчертае също, че църквите в Родопите и по течението на реките Струма и Места имат силна приемственост повече с архитектурните паметници от Беломорска Тракия, отколкото с храмовете от вътрешността на страната.

Най-активно християнско строителство се забелязва по западното крайбрежие на Черно море и в Южна България, както е впрочем и днес в съответните епархии на Българската патриаршия. Констатациите и личните ми впечатления като клирик ми показват, че в нашето съвремие именно в тези църковни области е най-развит духовният живот. Северните български земи се намират по-далеч от Константинопол и са по-незащитени от варварските нашествия. Посредством търговията пък в черноморските градове се чувстват връзките с другите култури от средиземноморски центрове, а в южните български земи се усеща близостта на столичния град – основна производствена и културна точка в Римската империя.

Голямо число от великолепни храмове се изграждат най-вече в по-значимите административни центрове с установена гръко-римска традиция, както и в прочутите още през античността лечебни минерални курорти.

От гледна точка на типологията църквите се делят на два основни вида: с удължена и с центрична композиция. Към първият, който е и значително по-голям се отнасят трикорабните базилики с и без трансепт, както и еднокорабните с обикновен и сложен план, а към втората

по-малобройна група, но също богата на архитектурни решения спадат кръстокуполните и четириконхалните църкви, както и ротондата.

Целият четвърти век е един подготвителен етап, в който се дава началото на приспособяване към новите строителни техники, търсят се по-рационални и функционални решения за новата архитектурна тема – църковната сграда. Тя се характеризира със строги архитектурни форми, доближава се до раннохристиянските паметници и запазва някои от особеностите на античното наследство. Повечето базилики са трикорбни, с удължени и порядко със скъсени кораби, но винаги с полукръгла апсида, едноделен олтар и неразчленен притвор. Олтарното пространство понякога е фланкирано от пастфорий. Интериорът е просторен, а обемно-фасадният образ е със строга монументалност. Градежът им е най-често от тухли или смесена зидария, от редуващи се пояси от камъни и тухли. По-голяма част от храмовете представляват еволюирали късноантични обществени сгради, пригодени за изискванията на раннохристиянския култ.

В края на IV в. към основния правоъгълен план на еднокорабния и базиликален храм се добавят странични помещения долепени до източната част на наоса, встрани от олтара или до западния край – встрани от притвора. В архитектурно отношение прилепените обеми невинаги са добре съчетани в цялостния архитектурен ансамбъл. Това се отнася най-вече за еднокорабните църкви, в които долепеното помещение е едно и стои асиметрично, докато при трикорабните базилики двете помещения са симетрично поставени от двете страни. От единична постройка храмът постепенно започва да се превръща в култов комплекс. В края на IV и началото на V в. колоните се заменят със стълбове, а колонадите с аркади, като същевременно се увеличава разнообразието в архитектурните форми.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Атанасов, Г. (2011) 345 Раннохристиянски светци-мъченици от българските земи I–IV в., София.

Атанасов, Г. (2007) Християнският Дуросторум – Дръстър, Варна.

Граматинов, П. (2019) Филипополският събор.(Никејско православие и арианска ерес), Пловдив.

Динков, К. (1954) История на БПЦ, Враца.

Димитров, Д. (2013) Християнските храмове по българските земи I – IX в., София.

Събев, Т. (2003) Самостояна народностна църква в Средновековна България. В. Търново.

Теофилов, Р. (2007) Римските градове в България, София.

Топалилов, И. (2020) Християнизация на градската топография в Късноантична Тракия. Някои теоретични подходи, София.

Чанева-Дечевска, Н. (1999) Раннохристиянската архитектура в България, София.

Pillinger, R., Lirsch, A. & Popova, V. (2016) Corpus der Spätantiken und frühchristlichen

Mosaiken Bulgariens (Wien).

Протодякон Александър Нешев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”

специалност: *Археология*

магистър

Научен ръководител:

доц. д-р И. Топалилов

Рецензент:

гл. ас. д-р Д. Петров